

Няколко думи за гръцкия роман и гръцкостта

Мария Христова

Съвременната гръцка дума за “роман” е *μυθιστόρημα* – термин, който се появява през 19-и век от значенията на старогръцките *μύθος* и *ιστορέω*. През 1803 г. един от видните гръцки книжовници – А. Кораис предлага думата *μυθιστορία* за роман като пояснява: *Това название „μυθιστορία” успешно учи, че драматичната история не е ограничена само до мита* [т.е. измисления разказ], *а задължително включва и нещо историческо* (Δημαράς 1953: 97). По това време романният жанр наистина е сведен до „измислена, но правдоподобна история за любовни страсти” (Δημαράς 1953: 96), разгръщаща се върху реален историко-географски фон. Нищо чудно, че след публикуването с продължения на романите «Ο Αυθέντης του Μορέως» (1850) на А. Ρ. Рангавис и «Θάνος Βλέκας» (1855) на Π. Калигас в списание *Пандора* един от редакторите счита за наложително да се оправдае пред читателите, изтъквайки моралната и поучителна стойност на историческите романи и гарантирайки благонадеждността на конкретните писатели. На фона на процъфтяващата патриотична поезия, подпомогнала освободителния устрем, романът тъне в славата си на неморално четиво за безделници (Vitti 1978: 261). Нуждата от проза, която да постави на дневен ред проблемите на гръцкото общество непосредствено след учредяването на гръцката държава, променя както позицията, така и тематиката на редкия и не особено популярен до този момент жанр. Разпространеното схващане, че първите романи в новата гръцка литература са исторически, обърнати единствено към миналото и повлияни изключително от романтизма, се оспорва от някои изследователи. (Родерик Бийтън, например, сравнява «Θάνος Βλέκας» на Калигас с романите на Дикенс.) Но това е вече друга тема. За този блиц-преглед на гръцкия роман от началото на 19-и век до наши дни е нужно да се отбележи изчезването на романа от литературната сцена за две десетилетия, когато през 1883 г. списание *Εστία* обявява конкурс за разказ¹, който да описва бита и нравите на гръцкия (земяделски) народ. Резултатът е раждането и процъфтяването на кратката битоописателна проза през 80-те и 90-те години на 19-и век. На преден план излиза средата, в която се развива сюжетният разказ, а авторската интенция се подчинява на един общ „педагогически” замисъл, свързан с формирането

¹ Тогава *διήγημα* се сдобива със съвременното си значение „разказ”.

на национално съзнание. Началото на 20-и век носи коренно различна авторова позиция: *Животът като произведение на изкуството* е мотото на следващото поколение поети и писатели, формирано под влияние на ницшеанството и естетизма (Vitti 1978: 331); във фокуса на новата проза е поставен творецът и неговият вътрешен свят. Действието в романа се прехвърля предимно в съзнанието на главните герои, границите между жанровете се размиват и автобиографичният разказ и дневникът нахлуват в романното пространство. Новият герой няма нищо общо с простоватия член на малката общност – той често е млад култивиран буржоа, мързелив и безхарактерен (Tonnet 2001: 192 и сл.). Другата новост в романа е въвеждането на несъзнаваното измерение на човешката личност, както и темата за отчуждението и самотата в един алогичен и враждебен свят. При поколението на 30-те този индивидуализъм (временно) отстъпва мястото си на историята на Нова Гърция; промяна, продиктувана от историческите катаклизми, през които преминава гръцката държава и в чийто епицентър е Малоазийската катастрофа.

Ако си представим Гърция като жив организъм, бихме могли да определим Малоазийската катастрофа като психотравма, която Гърция все още отработва – в литературата и киното най-вече, но и в колективното съзнание. В по-безпристрастен план това е историческа, политическа и икономическа катастрофа, чиито последици гръцката държава дълго и трудно асимилира. Не става въпрос само за рухването на един историко-политически идеал, обединявал нацията повече от половин век: Интегрирането на огромния брой бежанци предизвиква социални и икономически проблеми и налага пълно преразглеждане на националното самосъзнание и себепознание. Ще мине много време преди приспособяването към новата действителност да завърши и да породи ново развитие в културата и литературата (Beaton 1996: 101-2). От гръцката литературна традиция поколението, преживяло Малоазийската катастрофа, взема реализма и димотикизма, а от европейската от същия период – техниката на големия роман, разказващ историята на едно буржоазно семейство; в гръцки контекст обаче това е по-скоро историята на разпадането на традиционното семейство. Всяка крайност ражда реакция, пише Анри Тоне², имайки предвид реакцията на творците от 30-те спрямо песимизма и пасивността на предходното поколение. Като ответна реакция спрямо техния самоуверен реализъм се

² Цит. съч., с. 298.

появяват първите предвестници на експерименталния роман между 1939 и 1945 г., който ще се доразвие през 60-те години.

От големия въпрос за следвоенната литература на Гърция ще поставя само маркиращите жалони: спомени от войната, политизация на литературата, възраждане на реализма при писателите с леви убеждения, техника на вътрешния монолог, сложна наративна структура, двузначност. Според цитирания вече френски изследовател от Националния институт за източни езици и култури (INALCO) в Париж от зараждането си през епохата на елинизма до наши дни гръцкият роман черпи от мита и от действителността, накланяйки везните според пристрастието на епохата. Разбира се, под „мит“ тук е вложено значението на старогръцкото *μύθος*, т.е. „измислен разказ“, „басня“, „приказка“, „повествование“. „До края на 19-и век гръцкият роман ще се опира все повече на действителността, намалявайки съответно процента митотворчество. Обратно, през 20-и век митотворчеството ще си възвърне някогашната позиция“ (Tonnet 2001: 292). „Митотворчеството“ [μυθοπλάσσία] може да бъде разбрано и съвсем буквално – новогръцките писатели поглеждат назад към старогръцкото митологично наследство, за да подсилят посланията на своите текстове, да прокарат идеите им в контекста на идеята за континуитета.

Гръцката литература от 80-те години (т.е. след края на диктатурата на „черните полковници“) се нуждае още повече от този съюз с древността. Връзката между минало и настояще, между съвременно и традиционно слово, както и отношенията между гръцката история и традиция от една страна и все повече налагащата се чужда култура от друга, е основна тема в творчеството на писателите от този период, на авторите на тази „опияняваща смес“ – както я нарича Бийтън – гръцката проза след цензурата и гоненията (Beaton 1996: 358). За „взрив“ на проза пише още той и в епицентъра на този взрив е романът (пак там, 355). А зад повече от половината от романите, публикувани в Гърция през 80-те години, стоят жени. Сред популярните и четени авторки на това време (и до днес) се открояват Маргарита Лимбераки, Маргарита Карапану, Алки Зеи, Йоана Каристиани³, Соти Триандафилу, Зирана Затели, Лена Дивани, Атина Какури, Маро Дука, Реа Галанаки⁴, Евгения Факину. Последните шест участват през 2007 г. в една интересна инициатива на издателство *Καστανιότις* – да срещне някои от най-обичаните гръцки авторки с читателската аудитория, на която те да разкрият своите

³ На български е преведен романът ѝ „Малка Англия“, С., 2002.

⁴ На български е издаден романът „Житието на Исмаил Ферик паша“, С., 1998.

„писателски пристрастия”⁵. Защо изборът е паднал само върху жени-автори обяснява А. Хрисостомидис в предговора към издадените „откровения” на шестте писателки: „Ако решим да направим списък с най-значимите имена на съвременната гръцка литература, ще забележим, че поне половината принадлежат на женския пол. Никъде другаде по света – дори в страни, където жените писателки присъстват решително в литературния свят – няма да намери човек толкова много и толкова добри, за националните дадености, писателки. И това се случва в една страна, която няма голяма традиция нито в романа, нито в женското литературно присъствие (с. 13)“. Дали наистина „никъде другаде по света” няма такова явление е трудно да се (до)каже, но забележителното женско присъствие в съвременната гръцка литература е неоспорим факт.

Друг интересен факт е начинът, по който се реализира рецепцията на старогръцките митологични разкази и образи за гръцкия творец/читател и за творците/читателите, които не се родяат с Гърция и нейното духовно-културно пространство. В увода към своята „История на гръцкия роман” Анри Тоне обръща специално внимание на спецификата на гръцката литература в контекста на европейската литературна традиция: „Гръцките интелектуалци винаги са имали пряк достъп до запазилата се част от старогръцката литература, която четат през призмата на християнството. И народът никога не е преставал да повтаря под различна форма – в песни, приказки и легенди героичните митове от дълбините на времето. Ето защо гръцката литературна продукция от всички периоди се характеризира с единство и тясна връзка с елинската традиция, които не се наблюдават никъде другаде. В същото време на запад преоткриват и често преразглеждат старогръцката литература без никога обаче да престават да се позиционират извън нея в една връзка на абсолютна отграниченост“ (Tonnet 2001: 20-1). Тоне акцентира още и върху спецификата на гръцката литература като национална литература в непрекъснат процес, доколкото прочитите на наследството на миналото не спират да се случват и да се включват в нейния корпус, чийто интегритет от своя страна почива върху континуитета на езика.

Съвременният поет Йоргос Георгусис отива още по-далеч, твърдейки, че елинското митологично наследство за гърка не само че не е това, което е за западния интелектуалец, а именно – въпрос на добро образование и солидна ерудиция: то надхвърля рамките на образователната система и се скачва с мотива за търсената лична идентичност на фона на голямата (и винаги актуална) тема за идентичността на

⁵ Συγγραφικές εμμονές. Εκδόσεις Καστανιώτη, 2007.

гръцката нация (Γεωργίουσ 2009: 41). Да се върнем обаче малко назад – към „началото“ на новата гръцка литература. В средата на 19-и век в гръцката поезия и архитектура се наблюдава интересно и сходно явление: „Романтическият“ устрем към преоткриване на националните корени (т.е. традиции), довел на Запад до готическото възраждане, в Гърция се проявява като закъснял ... неокласицизъм, доколкото „народните традиции“ се разпознават изключително като наследството на античната класика (Beaton 1996: 77).

Костис Паламас – един от големите поети, критици и реформатори на новогръцката литература, който с поредица от лекции и статии през 90-те години на 19-и век променя из основи канона на гръцката поезия, ще каже за връзката си с традицията и древността: „Традицията невинаги я следвам, нито пък просто я допълвам; не я разширявам, нито я преобразявам услужливо. Зъбя ѝ се и я притискам, боря се с нея и я отричам. Има моменти, в които се променя до неузнаваемост от ръкопашния ни бой“ (Παλαμάς 1972: 502-3). Поемата му «Н Φλογέρα του Βασιλιά» (1910) се счита за първото поетическо произведение в гръцката литература, чрез което е направен опит да се постигне синтез между световите на древна Гърция, на Византия и този на народното творчество. Ще последват «Στου Οσίου Λουκά το μοναστήρι» (1935) на Ангелос Сикелианос, «Εγκωμη» (1955) на Георгиос Сеферис, поезията на Елитис...

Всъщност самата дискусия около гръцкостта се свързва предимно с поколението на 30-те, към което принадлежат Сеферис и Елитис. Какво обаче се влага в този термин? *Ελληνικότητα* като дума е въведена в гръцкия език през 1851 г. от Константинос Поп, а през 1860 г. е „пусната в обращение“ от Яковос Полилас, когато коментира „гръцкостта“ на поезията на Дионисиос Соломос. В статията си *Ελληνικότητα και γενιά του '30* проф. Димитрис Дзьовас от Бирмингамския университет разглежда отношението на гръцките интелектуалци към миналото – особено към класическото. Той отграничава четири основни модела на рецепция на историческото минало в литературния свят на Гърция: **символически** (или още археологически), приемащ миналото като неоспорима даденост и ценност; **органичен** (или романтически), според който чрез живата народна традиция миналото се превръща в инструмент на органичния континуитет; **естетически** (модернистки), култивиран през 30-те години на миналия век и подхождащ към историческото наследство като към архетипална дълбинна структура, която непрекъснато се обновява и „презарежда“ чрез литературна експлоатация; и (философско-) **иронически** (също критически, постмодернистки) – миналото тук е подложено на непрекъснати интерпретации, целящи да разкрият и

преосмислят премълчаните му пластове. Гръцкостта, според Дзьовас, се свързва най-вече с поколението на 30-те (категоризация, между другото, обект на не по-малко дискусии от *ελληνικότητα*), защото то предлага едно различно, архетипално и естетическо схващане за гръцкото минало; схващане, според което миналото и традицията са бreme и потенция едновременно, откъдето и гръцкостта-*ελληνικότητα* може да бъде обобщена като диахронно *είναι* и преобразяващо се *γίνεσθαι* едновременно. Всъщност гръцкостта е тази, която улеснява диалога историческо - естетическо, настояще – минало и Гърция – Европа (Γζιόβας 2007: 7-9). Така например, в двутомния си роман *Αργώ* (1933, 1936) Г. Теотокас се опитва да синхронизира общуването между минало и настояще чрез обвързването на митичното търсене на Златното руно с пътуването през вековете на гръцката нация. През 30-те години на 20-и век, пише Д. Дзьовас, архетипалният подход към миналото е предимно митологичен, докато след Втората световна война става повече исторически-ориентиран, интересуваш се вече и от Византия, а не само от епохата на класиката.

Съвременната гръцка писателка Евгения Факину посочва сред писателските си „пристрастия“, за които вече стана дума, амбивалентната връзка на гърците със своята история: „От една страна заявяваме, че се гордеем с историческото си минало, а от друга се опитваме да се освободим колкото се може по-бързо от бремето му и да се сдобием най-накрая с модерно и европейско лице“⁶. Лично за нея Гърция е палимпсест, под чиито пластове е скрито културното минало в очакване да бъдат изстъргани слоевете прах и обществено забвение. В творбите си се стреми не да възстанови дадена историческа епоха, а да представи сблъсъка между традицията и съвременния живот, да проследи „великолепния и тайнствен начин“, по който миналото се промъква в настоящето. Старогръцката митология представлява, по собствените ѝ думи, неизчерпаем източник на символи. Използва я избирателно, не като материал за истории, а като материал, който се коментира в историите.

И тук ще спра, защото темата за отношенията между мит, история и литература е неизчерпаема. А до каква степен българският читател има възможност да проследява тези отношения в гръцката литература? Не може да се каже, че новогръцката литература е *terra incognita* в българското културно пространство. Талантливи преводачи са ни предоставили (и продължават да го правят) някои от най-добрите

⁶ Συγγραφικές εμμονές. Αθήνα, 2007, σ. 107.

образци на гръцката литературна продукция и съм убедена, че добрите традиции в превода няма да бъдат прекъснати. Добре би било обаче, ако имаме и повече критически и съпоставителни изследвания върху съвременните (и не само) гръцки автори.

Цитирана литература:

Beaton 1996: Beaton, Roderick. Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Αθήνα, 1996.

Tonnet 2001: Tonnet, Henri. Ιστορία του Ελληνικού Μυθιστορήματος. Αθήνα, 2001.

Vitti 1978: Vitti, Mario. Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αθήνα, 1978.

Γεωργούσης 2009: Γεωργούσης, Γιώργος. Συνέχειες και ασυνέχειες: ποιήματα και μύθοι. // Ελληνική αρχαιότητα και νεοελληνική λογοτεχνία. Πρακτικά. Επιμέλεια Θ. Πυλαρινός. Κέρκυρα, 2009, 41-49.

Δημαράς 1953: Δημαράς, Κων/νος. Ο Κοραΐς και η εποχή του. Αθήνα, 1953.

Παλαμάς 1972: Παλαμάς, Κωστής. Άπαντα, τόμος Ι΄. Εκδόσεις Μπίρης, 1972.

Τζιόβας 2007: Τζιόβας, Δημήτρης. Ελληνικότητα και γενιά του '30. // Cogito, τχ. 6, Μάιος 2007, 6-9.